

Byggherren Gustav Vasa sid 3

Sagerska huset inflyttningsklart sid 8

Varbergs fästning sid 18

Prenumerera på SFV KulturVärden

För en expeditions- och porto-
avgift på 200 kronor per år får
du SFV KulturVärden som
utkommer med fyra nummer
per år.

Fyll i och faxa kupongen till:
SFV KulturVärden
08-696 70 01.

Namn: _____

Företag/myndighet: _____

Adress: _____

Postnummer: _____

Postadress: _____

Utges av Statens fastighetsverk
med fyra nummer om året.

Postadress: Box 2263, 103 16 Stockholm
Gatuadress: Järntorget 84
Telefon: 08-696 70 70, Telefax: 08-696 70 01

ISSN 1104-845X

Redaktör och ansvarig utgivare:
Sven Kristiansen

Artikelförfattarna svarar för artiklarnas
innehåll. Endast artiklar signerade SFV
samt sid 2 uttrycker myndighetens åsikt.

Medverkande i detta nummer:

Birgitta von Haslingen,
Kenneth von Kartaschew,
Lars O. Lagerqvist, Staffan Nilsson

Foto/illustrationer:

Gustav Hansson/Bildhuset (sid 3).

Dalarnas museum (sid 4, 5).

Gabriel Hildebrand (sid 6).

Riksantikvarieämbetet/Statens
historiska museer (sid 7).

Göran Fredriksson (sid 8, 9, 10, 11, 17).

Thomas Wingstedt (sid 12, 13, 14, 15).

Kenneth von Kartaschew (sid 19, 20, 21, 22).

Lars Hansson (sid 23).

Enor Merkel Rydberg (sid 24).

Omslag: Mats Landin/Nordiska muséet
(Gustav Vasa/Milles)

Grafisk form och produktion: Gumælius

Prenumeration: Statens fastighetsverks
anställda och hyresgäster får automatiskt
SFV KulturVärden.

Andra som är intresserade av att få tidningen
kan prenumerera mot en expeditionsavgift.

Beställningskupong finns ovan.

Upptäck Sverige

*Jag har tidigare berättat om vår ambition att
uppmuntra svenska folket till besök i de
fastigheter vi förvaltar för deras räkning.*

*Den utgåva av Upptäcktsresan som vi
tillsammans med Läns museerna, Riksantikvarieämbetet och sponsorn Penninglotteriet nu ger ut är ett led i detta arbete. Det är naturligt att vi det första året som Sverige är medlem i EU söker ge en bild av hur Sverige och svenskarna genom tiderna har hämtat inspiration från andra länder. Med Upptäcktsresan i handen hoppas jag att många planerar sitt eget reseäventyr till några av de nationella kulturskatterna. Sätten att ta sig till de olika sevärdheterna är många. Järnväg, bil och cykel eller varför inte båt. En tur på Göta kanal ger möjligheter till besök på många platser. Vadstena kloster och Karlsborgs fästning är några. Vid Väneren ligger Läckö slott. På västkusten finns Nya Älvsborg, Marstrands och Varbergs fästningar. Just Varbergs fästning har under senare år omfattats av betydande restaureringsåtgärder och är väl värd ett besök. På ostkusten finner vi Kalmar slott och flera anläggningar i Stockholms skärgård, från Dalarö skans till Vaxholms fästning.*

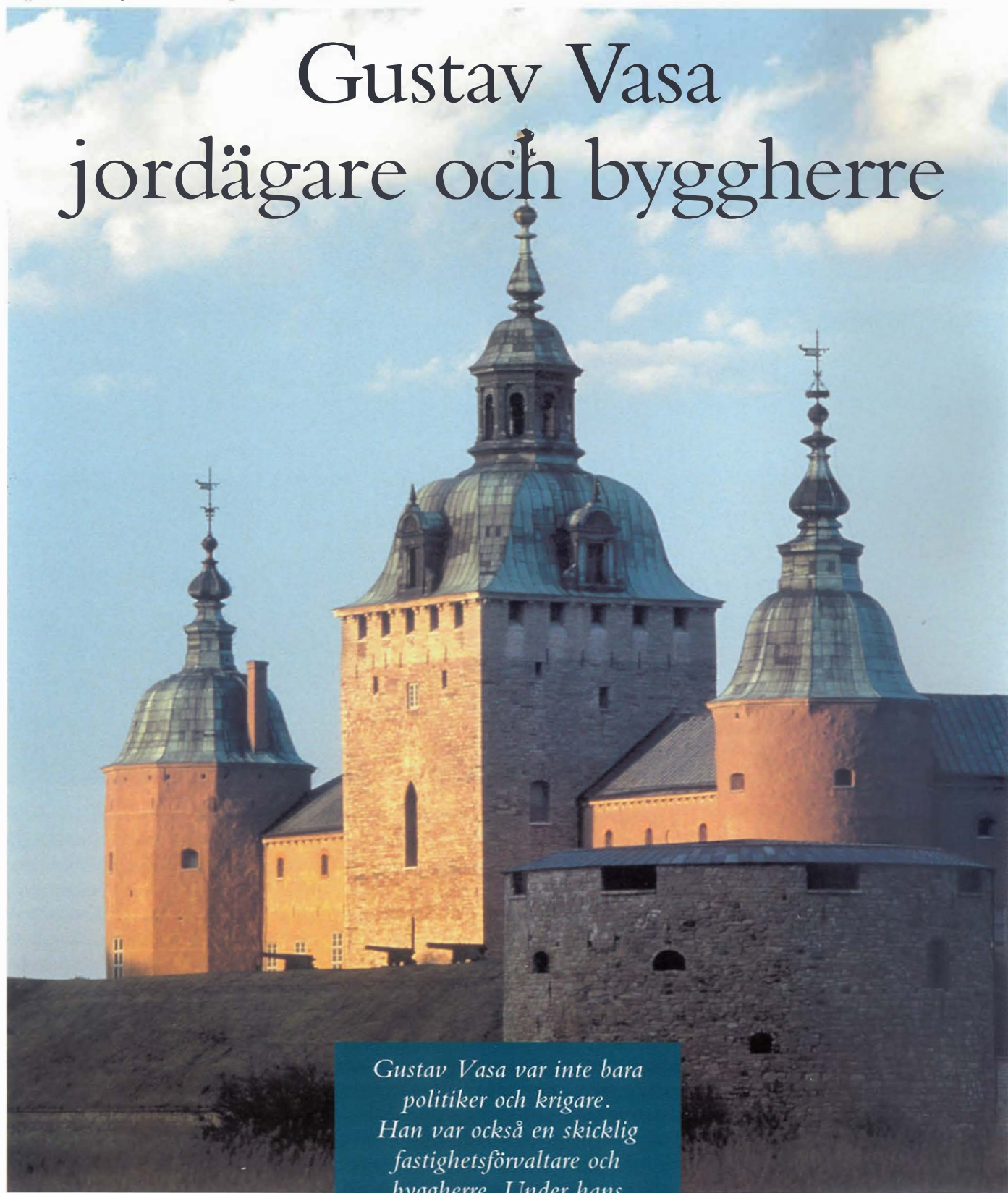
Många av de fastigheter vi förvaltar har genomgått stora förändringar under Gustav Vasas tid. Detta gäller inte minst den gamla biskopsborgen i Linköping som Gustav Vasa ägnade stort intresse. Nu används den som residens för landshövdingen. Flera andra residens är också inrymda i slott från denna tid.

Med glädje konstaterar jag att Sagerska huset nu står klart för inflyttning och det är naturligtvis extra roligt att det kommer att användas till det som avsågs då staten köpte fastigheten, nämligen statsministerbostad. Jag vet att detta särskilt gläder alla de personer som lagt ner extra mycket engagemang i arbetet med restaureringen av byggnaden.

CHRISTER WADELIUS
GENERALDIREKTÖR

Kalmar slott är medeltida men utbyggt av Gustav och hans söner. Erik (XIV) hade sitt residens där innan han besteg tronen. Slottet var så svårt att erövra att Gustav, när det äntligen lyckades, i raseri lät halshugga alla försvararna. Det är främst vasaöarna som svarar för den gamla borgens inre och yttre omvandling i renässansstil.

Gustav Vasa jordägare och byggherre

Gustav Vasa var inte bara politiker och krigare. Han var också en skicklig fastighetsförvaltare och byggherre. Under hans regering förvärvade kronan mark och byggnader som idag förvaltas av Statens fastighetsverk.

En ny tid

Få personer har så kraftfullt dominerat sin samtid som Gustav Eriksson av riksrådsätten Vasa (född den 12 maj, sannolikt år 1496 på Ryd-

boholms eller Lindholmens gård i Uppland), Dalarnas hövitsman i januari 1521, Sveriges riksföreståndare 1521–1523, konung från 6 juni 1523 till sin död på Stockholms slott

den 29 september 1560. Med honom börjar verkligen vad historikerna senare betecknat som "nya tiden".

Med hård hand organiserade Gustav en centraliserad förvaltning, slog ner flera uppror i Dalarna och ett – det svåraste – i Småland, beslagtogs större delen av kyrkans egendomar och klenoder, genomförde (men mera försiktigt) reformationen, införde arvriket och gjorde riksdagen med sina fyra stånd till en integrerad – fast knappast bestämmande! – del av styrelseskicket. Från den s.k. kammaren styrde han över sina ämbetsmän och fogdar; med detta ännu mycket personligt utformade sätt att utöva makten, lade han ändå grunden till den svenska byråkrati, som sonsonen Gustav II Adolf och dennes rikskansler Axel Oxenstier-

na skulle omforma, bygga ut och modernisera efter 1611.

Penningpolitiken var inte minst väsentlig för Gustav. Han var utan tvekan den förnämste ekonom som suttit på tronen och hade en alldeles naturlig begåvning på detta område.

Gustav hade länge svåra problem med ekonomin; framför allt tyngdes han av skulden till Lübeck som hjälpt honom till tronen, sålt krigsfartyg och ordnat legoknektar. Genom "lån" från kyrkan och andra åtgärder drog han sig fram de första åren och betalade med möda sin amortering av skulden.

Riksdagen i Västerås

Sommaren 1527 sammankallades riksdagen till Västerås. Här fattades det viktiga beslut som blev inledningen till reformationen. Kungen

fick genom en "övertolkning" av detta beslut möjligheten att beslagta kyrkogods och kloster – även adeln fick vara med – och dessutom ta hand om "överflödiga" föremål av guld och silver i kyrkorna.

Från denna tid blev kronans gods-innehav verkligt omfattande. Det bör kanske påpekas att Gustav också drev sin privata arvsrätt mycket långt – "arv och eget" blev inte bara allt vad den barnlöse och rike släktingen Sten Sture d.ä. (död 1503) efterlämnat, utan också mycket annat. Alla kloster (utom Vadstena) drogs med tiden in till kronan eller hävdades vara Gustavs rättmätiga arv. Endast bokföringsmässigt skilde man på dessa kategorier.

Skuldfri!

Hösten 1531 landsteg Kristian II i

Ormslöftet – den långa som återstår av den kringbyggda gård som Gustav gästade i december 1520 på väg att resa upprorsfanan mot Kristian Tyrann. Det var på grund av gårdens slutenhet som han måste fly genom avträdet på baksidan när Barbro Stigsdotter på natten varskodde om sin mans lömska planer. Byggnaden förvaltas av Statens fastighetsverk. Den är Sveriges äldsta museum (1750-talet). Den är kronologiskt daterad till 1512.

Norge; han hade äntligen i sin landsflykt i Nederländerna lyckats få ihop en flotta om 25 skepp. Frukta för "tyrannen" enade Danmark, Sverige och Lübeck mot den gemensamma fienden. Kristian lurades ombord på danska flottan och när han anlände till Köpenhamn blev han tillfångatagen och internerad på livstid (han avled 1559).

Då hade nya bekymmer redan hopat sig. Fredrik I av Danmark-Norge avled 1533. Det blev kaos och uppror – Kristian II:s anhängare bland köpmän, borgare och bönder vände sig mot adeln. Nu sadlade Lübeck om under ledning av den demagogiske Jörgen Wullenwever, som helt behärskade stadens råd. Man ville tvinga danskarna att förbjuda nederländsk handel och dessutom försöka bli av med Gustav i

Sverige, som krånglade med slutbetalningen av skulden. Kriget bröt ut 1534. För Gustav blev det oundgängligt att stödja Kristian III – som samma år blev hyllad som kung på Jylland – att samtidigt få "Tyrannens" anhängare krossade och Lübecks ständiga ingripande i nordiska förhållanden omöjliggjorda; dessutom grep han chansen att slippa likvidera resten av skulden. Lübeck fick endast ett halvhjärtat stöd av de övriga hansestäderna. Gustav var visserligen ingen vän av utgifter men insåg – när det var nödvändigt – att han måste lätta på pungen. Svågern Kristian III fick låna tiotusentals goda daler!

Det avgörande slaget stod i Danmark. Gustav och Kristian hade seg-

rat, Lübeck förlorat sin makt och Sverige kunde avskriva statsskulden (så lätt går det inte idag...).

Gods, gårdar och slott

Gustavs fortsatta regering var inte heller utan problem – vi har nämnt Dackefejden tidigare och på 1550-talet blev han tvungen att föra krig med Ryssland vid finska gränsen. På det hela taget var emellertid hans sista två decennier lyckosamma och såväl han själv som kronan blev mycket förmögna, t.o.m. den tyske kejsaren försökte låna pengar av monarken i det fjärran Sverige (det gick inte).

Som vi sett var Gustav en mäktig fördomsfri herre. Ena gången kunde han åberopa "Sveriges gamla lag", men när det inte passade fick t.ex. borgarna från Lödöse veta, att de åberopat "en hop gamla brev och privilegier, dem vi icke för ett blåbär akta". Skatter hopades på Stockholms slott, "Herr Eskils gemak" (uppkallat efter en gammal trotjänare) och på Gripsholm, men också kronan blev välbeställd. Framför allt var det genom de stora indragningarna av kyrkans egendom – som allra mest på 1540-talet – som mycket av det som staten ännu idag förvaltar blev "krono". Låt oss här låna uppställningen ur Ivan Svalenius utmärkta biografi Gustav Vasa (2:a upplagan 1963):

Hemmanfördelningen i egentliga Sverige

	KRONO	KYRKO	FRÄLSE	SKATTE
vid medeltidens slut	3.754 (5,6%)	14.340 (21,3%)	13.922 (20,7%)	35.239 (52,4%)
vid Gustav Vasas död	18.936 (28,5%)	–	14.175 (21,4%)	33.130 (50,1%)

Till inkomsterna från alla dessa hemman måste naturligtvis läggas vad som härrörde från indragen beskattningsrätt, kyrksilver m.m. Men fortfarande betalades de flesta skatterna in natura och för dessa måste goda förrådshus byggas – magasin helt enkelt. Kungens och hovets myckna resande berodde på nödvändigheten att konsumera livsmedel som producerats av det kungliga jordbruket eller levererats som skatt.

Det har sagts, att Gustav skötte

hela Sverige som en omsorgsfull och mycket sträng godsägare. En ovanligt kunnig sådan, av hans många brev att döma. Han behärskade tydligen det praktiska livets alla frågor: bygghus, skeppsbygge, vapenhantering, mynttillverkning, lantbruk men också bokföring; i det sistnämnda hänseendet tycks det ofta ha brustit hos hans tromän och fogdar. En fullständig effektivitet efter eget sinne uppnådde Gustav aldrig – men han visste mer om Sverige än någon av sina företrädare och många av dem som kom efter honom. Allt skulle han bestyra, klagar Gustav, medan tjänstemännen ”vältra och söla sig i rikets pengar”. Ståthållare och fogdar borde vara måttliga ”utan allt slemmande och svalg med mat och drick”. När ståthållaren på Västerås slott klagade över att smöret blivit härsket fick han order att sända det till Stockholm, för de dalkarlar som arbetade och byggde på slottet åt allting.

Tydligt ansåg han det om tyskarna också; när liknande klagomål kom från Kalmar, skulle smöret saltas extra och exporteras över Östersjön...

Gustav var också en stor byggherre. Han övertog, byggde till och förbättrade många borgar och slott, inte minst biskoparnas (Stäket, som revs 1517 av Sten Sture d.y. med stöd av ett riksdagsbeslut, blev dock aldrig återuppfört). Ett exempel är Läckö, vars utseende idag emellertid är Magnus Gabriel de la Gardies verk vid mitten av 1600-talet. Andra åter var nyuppförda eller reste sig över sedan länge övergivna ruiner. Till den förra kategorien hör t.ex. Vadstena slott, till den senare bl.a. Gripsholm och Stegeborg, det sistnämnda sedan länge i ruiner.

Johanniterklostret i Eskilstuna revs och ersattes med ett slott, som inte finns kvar. Det gällde f.ö. de flesta kloster; Gustav lade sig till med deras egendomar och använde byggnaderna som stenbrott. Alvastara fick bidra till Vadstena, Vårfruberga till Strömsholm, Mariefred

Rydboholm i Uppland är en gammal vasagård. Gustavs far, riksrådet Erik, hade många egendomar, ända nere i Småland, men skrev sig till Rydboholm och det gjorde också sonen ibland, innan han blev kung. Det berömda vasatornet är dock inte hans födelseplats, eftersom det nyligen visat sig, att Gustav lät bygga det omkring 1550.

Den unge riksföreståndaren på ett silvvermynt 1522. Mustascher men annars slätrakad! Myntet avbildat i naturlig storlek.

till Gripsholm o.s.v. Påpekas bör, att alla dessa ”fasta hus och borgar”, i den mån de inte förstörts av krigshandlingar – ett exempel är Älvsborgs

slott – eller helt enkelt rivits ner som överflödiga, fått sitt slutliga utseende under vasasönerna. I synnerhet Johan III var en passionerad byggherre med stor estetisk begåvning. ”Vasarenäsansens”, som man brukar tala om, är knappast fäderns verk, även om Gustav inte var så ointresserad av flärd och lyx som det ibland påstås.

Avelsgårdar

Mycket av det som Gustav åstadkom var en förbättring och fulländning av ett medeltida system eller

också låg det i tiden; den stora utvidgningen av myntsystemet hade utländska förebilder. Den stränga kontroll han utövade, som vi redantalat om, berodde också på personlig läggning.

Gustavs daler 1535. Vid denna tid var han slätrakad.

Från 1540-talet och särskilt på 1550-talet ägnade han mycket tid åt de s.k. avelsgårdarna, som till sist kom upp i ett antal av 79 stycken; de mest lönsamma låg i Mälardalen. Avelsgårdarna var ingen nyhet, dessa fanns även i hög-

adelns ägo – totalt rörde det sig om ca 200 dylika enheter, kungens inräknade.

Det gällde att disponera över arbetskraft och den bestod dels av anställda, dels av dagsverksskyldiga från närliggande bondgårdar. Det har beräknats, att egentliga Sverige

vid denna tid hade cirka 70 000 bruksenheter, flertalet familjejordbruk.

Det s.k. Bystaporträttet visar Gustav på gamla dagar (1550-talet). Det är målat cirka 1600 efter ett förlorat original och kungens näsa har blivit något för lång. Märk den misstänksamma blicken!

Med en avelsgård menas ett stort jordbruk, som drevs av ägaren själv, inte av en frälse, eller kronobonde. Dess främsta uppgift var att förse samhällets ledande män – kung, hov, adel – med vad som behövdes till konsumtion och en förnäm livsstil. Givetvis odlades spannmål men för en storskalig ekonomi behövdes också boskap; dessutom var man beroende av jakt och fiske, skogsbruk m.m. Sedan ägaren – kungen eller adelsmannen – fått de behövliga basprodukterna kunde vad som eventuellt blev över säljas, men själva avsikten med avelsgårdarna var inte att skapa kapital.

Hela projektet var, som Olle Ferm påpekat (1990)^{*)}, i grunden konservativt. Några stora nymodigheter infördes inte heller och produktionskostnaderna var höga. Så småningom avskaffades flertalet av kungens och kronans avelsgårdar –

de såldes eller förlänades bort. Kronans stora jordinnehav minskade efter Gustavs död, särskilt under stormaktstiden – krigen var dyra och på något sätt skulle krigsherrar och högre ämbetsmän avlönas. Sedan kom Karl XI:s reduktion (1680-talet) och mycket kom åter i kronans ägo. De äldsta kunga- och kronogodsens många ekonomibyggnader och bostadshus var uppförda med timmer och till skillnad från en del av slotten och stenhusen är de nästan alla borta.

Ett fåtal träbyggnader från medeltid och 1500-tal finns dock i mellersta och norra Sverige, men så vitt författaren kunnat utröna inga som Gustav själv låtit uppföra.

Lars O. Lagerqvist

^{*)} O. Ferm: *De högadliga godsens i Sverige vid 1500-talets mitt... Riksantikvarieämbetet: Studier till det medeltida Sverige 4. Stockholm 1990.*

18 Strömgatan 18

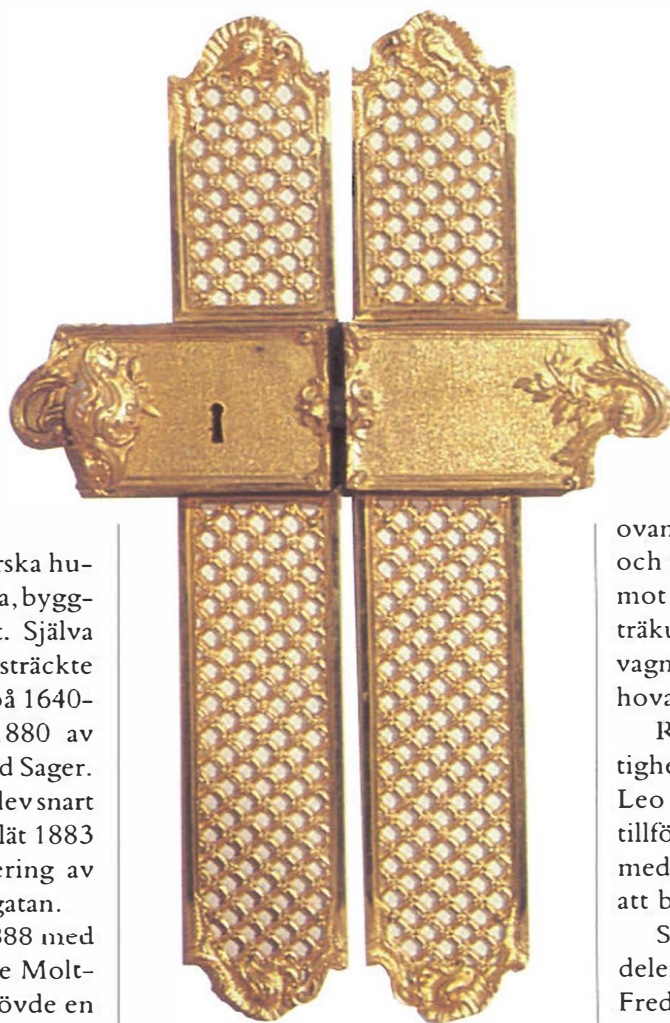
Sagerska huset klart för inflyttning

Nu är det färdigt, Sagerska huset vid Strömgatan i Stockholm. Ombyggnaden och restaureringen av huset till tjänstebostad och representation för UD har pågått i drygt ett år och under april sker inflyttningen.

Den äldsta delen av Sagerska huset, de båda nedre våningarna, byggdes redan under 1700-talet. Själva tomten, som ursprungligen sträckte sig till Fredsgatan, bildades på 1640-talet. Fastigheten köptes 1880 av bröderna Robert och Edvard Sager. Robert, som var diplomat, blev snart ensam ägare till tomten och lät 1883 göra en mindre modernisering av det gamla huset vid Strömgatan.

Robert Sager gifte sig 1888 med den danska grevinnan Marie Moltke-Huitfeldt och paret behövde en rymlig och representativ bostad i Stockholm. Åren 1893–94 lät därför Robert Sager bygga på huset med två våningar efter ritningar som han själv hade utfört i samarbete med den franske arkitekten Jean René Pierre Litoux.

De nya våningarna inreddes dock inte förrän 1899–1901 i samband

med en ny ombyggnad av huset. Vid den ombyggnaden flyttades gatuentrén från husets mittparti till det nuvarande läget och samtidigt byggdes ett elegant trapphus på en del av gården.

Ombyggnaderna förvandlade det anspråkslösa Stockholmshuset till ett

parisiskt hôtel particulier. Fasaden utformades i fransk nybarock och interiören utfördes efter franska förebilder med bostadsvåning en trappa upp och representationsrummen med full parisisk takhöjd i våningen ovanför. På gården fanns vagnshus och stall för tre hästar. Portgången mot Strömgatan var belagd med träkubb för att minska bullret av vagnshjulen och hästarnas skodda hovar.

Robert Sager dog 1919 och fastigheten ärvdes då av enda barnet Leo Sager. Vid dennes död 1948 tillföll huset Katolska kyrkan, men med rätt för Leo Sagers hustru Vera att bo kvar under sin livstid.

Staten övertog 1947 den norra delen av fastigheten, med huset mot Fredsgatan, för att få nya lokaler till Utrikesdepartementet. I samband med ombyggnaderna för UD 1948–52 revs stall- och köksbyggnaden på gården för att ge plats för UD:s arkiv.

Sagerska huset var privatbostad till 1988 då Vera Sager dog. Staten köpte 1989 huset av Katolska kyrkan och i december 1993 började

Rökrummet, med sin öppna trätrappa, kassettak och mörkblått snickerier, har tycke av engelsk "living hall". Väggarnas textilklädnad är nyttillverkad med den ursprungliga som förlaga.

Del av salongen.

dåvarande Byggnadsstyrelsen bygga om det. Fastighetsverket övertog ansvaret för huset 1 oktober 1993 och har nu avslutat arbetena som projekterats av Tengbom arkitekter med Svante Tengbom som ansvarig arkitekt.

När staten övertog huset var det ganska nedgången efter en lång tid utan underhåll och mycket arbete har därför lagts ned på renovering av exteriörerna och inredningarna. I huset har det inretts två moderna

lägenheter, den ena i den gamla sagerska bostadsvåningen, den andra högst upp i huset i utrymmen som tidigare bland annat användes till gästrum och bostäder för tjänarna. Sällskapsvåningen två trappor upp med salonger, matsal, herrum och rökrum.

En mer detaljerad presentation av ombyggnaden finns i en broschyr som kan beställas från Statens fastighetsverk.

Staffan Nilsson

Sagerska huset flankerat av Arnfurstens palats till höger och Adelsvärdiska huset till vänster.

Biskopens borg kungens slott hövdingens residens

Redan omkring år 1100 blev Linköping säte för biskopen i ett vidsträckt stift – Ecclesia lincopensis – som omfattade Östergötland, Småland, Öland och Gotland.

I påven Alexander III:s skyddsbrev för Linköpingsbiskopens 16 gods omtalas Linköpings gård. Denna var sannolikt en träbyggnad som användes för biskopens representation.

Under 1230-talet byggdes på samma plats, den högsta punkten i staden, alldeles intill den just påbörjade domkyrkan, en salbyggnad av kalksten i två låga våningar med kök och kammare i bottenvåningen och en stor sal i den övre. Stora delar av byggnaden finns bevarade i den västra slottslängan. Husbygget bör ses i sammanhang med de strä-

Ute på den vidsträckta Östgötaslätten ligger Linköping, residensstad i Östergötlands län och stiftsstad i Linköpings stift. Sedan gammalt var Liunga kaupinga, handelsplatsen på Ljungheden, landskapets viktigaste ort.

vanden att bygga upp kyrkans centrala organ som drevs av Birger Jarls bror Bengt Magnusson, som var biskop 1220–36. Strävanden som tog sig uttryck i bildandet av ett domkapitel och igångsättandet av det väldiga katedralbygget. Biskop Bengt byggde också en källarstuga

som finns kvar i den senmedeltida byggnad som ingår i slottets sydvästra parti.

Under 1300-talet byggdes ett kombinerat bostads- och försvarstorn av tegel i gårdsanläggningens nordöstra hörn. Tornet markerar sig fortfarande tydligt med sina blinderingar på östra fasaden i norra slottsflygeln. I tornet hade biskopen sin privata bostad med källare nederst, därpå vakt- och mottagningsrum, därovan sovrum och överst en studerkammare eller kapell. På tornets tak fanns en plattform med bröstvärn. Sådana bostadstorn var mycket vanliga under hela medeltiden. Under 1300-talet byggdes också en ringmur av sten runt gården och dess byggnader.

De katolska biskoparna i Linköping var mäktiga män med avsevärt världsligt inflytande bland annat med säte i riksrådet. Linköpingsstiftet var efter Uppsala det förnämsta i riket. Det var viktigt för biskoparna att bevaka sin och kyrkans ställning mot kungamakt och aristokrati och det var lätt att bli indragen i de olika maktstrider som periodvis ägde rum under medeltiden.

Även kyrkans män behövde kunna sätta sig i säkerhet i befästa borgar.

Biskop Henrik bygger till

Under den förvirrade maktkamp som pågick i Sverige under 1460-talet intog kung Christiern I Linköpings borg, där biskop Kettil Karlsson Vasa annars residerade. Under

Linköpings slott restaurerades 1931-32 under ledning av arkitekt Erik Fant. Exteriören fick då sitt nuvarande utseende som till stor del överensstämmer med hur slottet såg ut efter ombyggnad och renovering under 1700-talet.

tre dagar och tre nätter tog kungen för sig av vad som fanns av förråd och pengar innan han drog vidare.

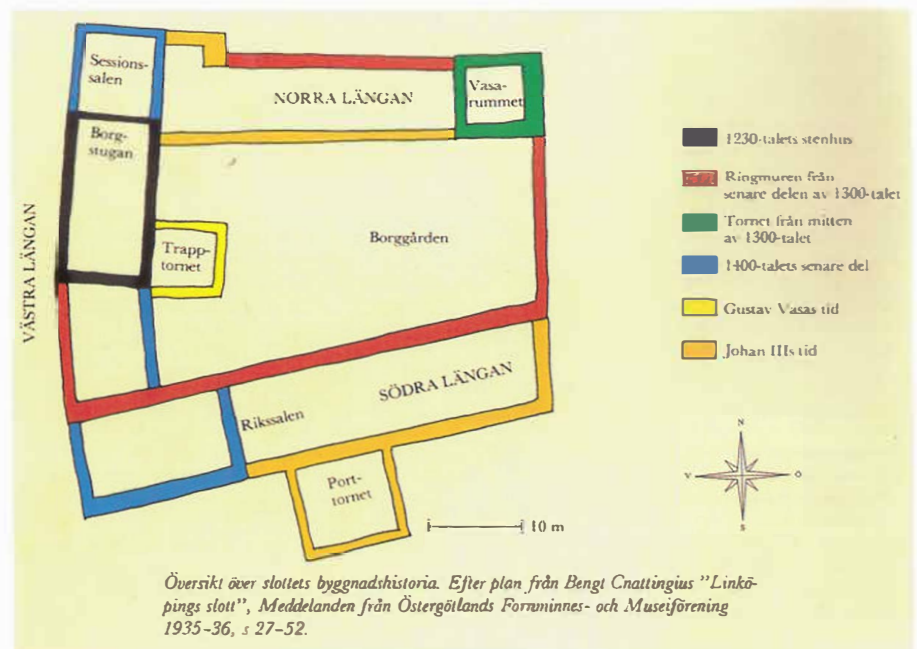
Henrik Tidemansson, som var biskop 1465–1500, lät göra betydande om- och tillbyggnader av borgen. Den gamla salbyggnaden från 1200-talet byggdes in i en större tegelbyggnad i tre våningar där den översta våningen var en enda stor festsal. Den gamla salen i våningen under delades i två rum. I bottenvåningens södra del inreddes en borgstuga med fyra ännu bevarade kryssvalv. Utanför ringmuren uppfördes ett trevåningshus med bagarstuga i bottenvåningen och en ny bekvämare biskopsbostad i de övre våningarna. De båda husen förbands med en låg tvåvåningsbyggnad. Biskop Henriks nya hus visar släktskap med Glimmingehus i Skåne, vilket inte är så konstigt eftersom Henriks arkitekt Adam van Düren från Köln var den som 1499 byggde Skåneborgen.

Biskopsborgen var aldrig någon stark fästning, men när biskop Henrik 1497 drogs in i fejden mellan Sten Sture och kung Hans tvingades han att förskansa sig i Linkö-

pingsborgen, som utstod ett par kortare beläringar som båda slutade med kapitulation.

Hemming Gadh var länge Sveriges sändebud hos påven och kammarherre hos påven Alexander VI Borgia. När han kom tillbaka till Sverige år 1500 efterträdde han Henrik Tidemansson som Linköpingsbiskop. Gadh var djupt engagerad i tidens politik och ledde själv

Sturepartiets trupper vid beläringen av Kalmar. Domkapitlet var däremot måttligt förtjust i hans militära verksamhet och 1513 fick Hemming Gadh avstå biskopsstolen till Linköpingssonen Hans Brask, som blev den siste katolske biskopen i Linköping. Livet vid Brasks biskopshov är väl känt genom den hushållsbok som bevarats i Linköpings stiftsbibliotek och som berättar om ett

Stora salongen i landshövdingens representationsvåning har gustaviansk prägel. Porträttet i fonden föreställer Karl XV och är målat av Carl Fredrik Kiörboe.

hushåll som knappast stod det kungliga efter.

Hans Brask stödde politiskt Gustav Vasa, men var en benhård försvarare av den katolska kyrkan. Så sent som till fastlagen 1527 var Gustav gäst vid maskeraden på Linköpings slott där biskop och kung dansade i fantastiska masker.

På riksdagen i Västerås försvarade Brask så gott som ensam den katolska tron och därmed var hans tid ute.

Bygga är vår högsta lust

Biskop Brask flydde 1527 brådstörtat till Danzig och slottet med biskopens kvarlämnade ägodelar konfiskerades av Gustav Vasa. Redan samma år firade Gustav jul i Linköping. Brask var en rik man och hans välfyllda visthusbodar var mer än den ekonomiske kungen kunde

motstå. Under 1540-talet lät kungen bygga på och rusta upp slottet så att "...then Huseraadh, som wij pläge ware uthi, motte i thenne sommar efter thet sätt, som wij i vår förre Schrifwelser berört hafwe, förhögd och med godhe skickelige Herremak förbättradt blifwa...", som Gustav skrev i februari 1546 till fogden i Linköping, Peder skrivare.

Genom dessa arbeten tillkom trapptornet mot slottsgården och västra längans övervåning där landshövdingens representationsvåning finns idag.

"Bygga är vår högsta lust" skrev Johan III i ett av sina brev. Det var ett ställningstagande han mer än väl levde upp till under de 24 år han satt på tronen. Johan drev en mängd byggprojekt i Sverige och Finland. Till exempel vid slotten i Stockholm, Uppsala och Vadstena. År

1576 kallade han Arent de Roy, som var byggnadschef i Vadstena, till Linköping för att planera en ombyggnad av slottet. Det var stora arbeten som genomfördes. Västra längan fick enhetlig storlek och utmed de medeltida ringmurarna uppfördes långa flyglar avslutade med dekorerade praktgavlar. Trapptornet på den inre borggården kröntes med en spira och vid den södra längan byggdes ett gavelprytt porttorn. Arbetena som från 1588 stod under ledning av Hans Fleming var färdiga omkring 1597. Då hade Johan III varit död i fem år. Den gamla biskopsborgen hade nu förvandlats till ett kungligt renässansslott.

Linköpings blodbad

Den 25 september 1598 besegrades Johan III:s son, kung Sigismund och hans polska här av hertig Karl,

den blivande Karl IX, och hans trupper vid Stångebro utanför Linköping. Sigismund residerade på slottet och kvällen efter slaget mottog han sin farbror och besegrare som gäst. Muntrare släktsamkomst kan man kanske tänka sig.

Ett direkt resultat av Sigismunds nederlag var att de rådsherrar som varit honom trogen och därför flytt till Polen utlämnades till hertig Karl. Vid riksdagen i Linköping år 1600, som hölls i rikssalen på slottet, ställdes ett antal Sigismundtrogna herrar inför en 155 man stark "ständedomstol", där hertig Karl själv var åklagare.

Rättegången pågick i sex veckor och under tiden satt de anklagade fängslade i slottet. Några föll till föga, erkände sin skuld och bad om "nåden, icke rätten", men riksråden Erik Sparre, Gustav och Sten Banér samt Ture Bielke och knekthövitsmannen Bengt Falk framhärade i sin ståndpunkt att de lytt sin laglige kung. Resultatet blev att de dömdes till döden för landsförräderi och torsdagen den 20 mars fördes de ut från slottet och avrättades.

Länsresidens

Genom 1634 års regeringsform reglerades för första gången rikets indelning i län, från början 12 till antalet, under ledning av landshövdingar. Östergötlands landskap bildade ett län och landshövdingen skulle i princip residera på Linköpings slott. I själva slottet fanns länsstyrelsens lokaler medan landshövdingen bodde i en byggnad på den yttre borggården.

Under hela 1600-talet förföll slottet även om en viss upprustning gjordes till drottning Kristinas besök 1650. Under Karl XII:s krig användes slottet i likhet med många andra i riket som militärförråd och till att härbärgera krigsfångar.

Efter kriget gjordes en översyn av slottet med tanke på en renovering. Först 1727 när planerna på att flytta länsstyrelsen till Norrköping hade skrinlagts satte landshövding Ehrencrona igång att reparera det kraftigt förfallna slottet. Stadsarki-

Biskop Henrik Tidemanssons borgstuga inreddes med ståtliga kryssvalv i slutet av 1400-talet. Den ligger i den del av slottets västra länga som byggdes på 1200-talet.

tekten i Stockholm, den gamle karolinen Johan Eberhard Carlberg, svarade för ritningarna.

Efter renoveringen användes slottet bland annat för länsstyrelsen, saltsjuderiet produkter, militärens förråd och som fängelse. Ännu under 1860-talet fanns häktet kvar.

Landshövdingen bodde i en flygel som byggdes söder om slottet och revs på 1950-talet.

Först 1785 inreddes landshövdingeresidenset överst i den västra längan.

Som så många andra svenska bygg-

nadsverk från medeltid och vasatid restaurerades Linköpings slott mot slutet av 1800-talet i historiserande stil för att efterlikna utseendet efter Johan III:s ombyggnad. 1800-talets stildräkt avlägsnades vid den restaurering som genomfördes 1931–32 under ledning av arkitekt Erik Fant. Efter dagens uppfattning var väl också denna en stilrestaurering som syftade till att återge slottet det utseende det hade under 1700-talet.

Till slottet hörde sedan gammalt en stor trädgård som under biskop Brasks tid var vida berömd för sin frukt och andra trädgårdsprodukter. Den ekonomiske Gustav Vasa fortsatte att vårda trädgården.

Strax efter sekelskiftet 1900 omgestaltades trädgården av Rudolf Abelin som var dåtidens ledande trädgårdsarkitekt. I senare tid har trädgården förenklats och minskats till omfång.

Ett nytt landsstatshus blev färdigt i Linköping 1973 och länsstyrelsen lämnade slottet efter 340 år. Landshövdingen residerar däremot fortfarande i Linköpingsbiskoparnas borg och förvaltar de 900-åriga traditionerna.

Staffan Nilsson

Slottsträdgården har anor från medeltiden och under biskop Brasks tid var den vida berömd för sina fruktodlingar. Under 1900-talets början omgestaltades den av Rudolf Abelin, som var dåtidens ledande trädgårdsarkitekt. När slottet restaurerades i början av 1930-talet förenklades den abelinska anläggningen.

”Skall flaggan flyga både nätter och dagar”

Den 21 juni 1845 var en lördag och vid halvtvåtiden på eftermiddagen skakades Stockholm av en redig smäll. Det var kastellet på Kastellholmen som flög i luften.

Det gamla huset hade använts som laboratorium vilket i dåtida språkbruk närmast betydde en ammunitionsfabrik där man totade ihop krutkarduser och patroner.

Kastellet med örlogsflaggan har i flera hundra år symboliserat Sveriges frihet och flottans vakt. Så länge som flaggan hissas på Kastellholmen är huvudstaden fri från inkräktare.

Flottan flyttade omkring 1640 från Blasieholmen till Skepps- och Kastellholmarna och åtminstone från 1660-talet fanns en signalmast med en örlogsflagga högst upp på Kastellholmen. ”Skall flaggan flyga både nätter och dagar”, står det i en instruktion från 1665. Vid denna tid fanns inget kastell utan endast en vaktstuga intill flaggstången.

Några år senare lät Amiralitetskollegium uppföra en liten åttkantig skans av sten för att ge saluter till anlöpande fartyg. Nedanför på berget uppställdes salutkanoner som var troféer erövrade under trettioåriga kriget och Karl X:s polska krig. Utväxling av salut var i äldre tider en viktig del av artigheten till sjöss och det kunde ibland bli ett väldigt skjutande på Stockholms ström.

Flottan flyttade 1680 till den nya örlogsbasen Karlskrona och kastellet började förfalla, men det var sannolikt fortfarande bemannat.

Stockholm återfick sin sjömilitära betydelse när galäreskadern upprättades 1715 och tornet som vanligen kallades ”Lilla kastellet södra rundeln” reparerades nu. I tornet förvarades örlogsflaggorna, men 1728 fanns där endast en flagga om

Fortfarande blåser örlogsflaggan från Kastellholmen och det har den gjort i mer än trehundra år. Flottan har dock lämnat sina öar i Stockholms ström och Fastighetsverket vårdar nu byggnaderna på Kastellholmen och Skeppsholmen.

14 alnar ”alldeles utblåst och odugelig” och en 28 alnar lång svensk vimpel om två dukar samt flaggfall.

Kastellet förföll på nytt under 1700-talet och 1784 hette det att flaggningen ”icke utan äventyr kan bestridas”. Samma år beslöts att kastellet skulle byggas om och repareras.

”Som detta gamla fäste eller kastell är ett minnesmärke, vilket i anseende till dess ålder förtjänar att underhållas, så finna vi med god hushållning enligast, att försätta det samma i sådant stånd, att det därjämte må bli tjänligt för de saluter, som för ut- och ingående skepp vanligen göres” heter det i det kungliga brevet till Statskontoret.

Det ombyggda kastellet hade ganska stora likheter med det gamla. Det var en åttkantig byggnad uppförd av sten i en våning med ett valmat tälttak. Högst upp fanns en lanternin med flaggstång och i källaren fanns krutförråd.

Ett nytt kastell

Sedan det gamla kastellet exploderat utarbetade översten i ingenjörskåren C Meijer 1846 ritningar till ett nytt kastell, som också skulle ha en viss försvarsfunktion. På taket skulle en bomkanon till ”hamnens

och reddens behärskande” placeras och byggnaden i övrigt inrymma logement. Även salutbatterierna skulle kunna användas till försvar.

Ritningarna omarbetades av arkitekten Fredrik Blom, som var överste i flottans mekaniska kår. Kastellet byggdes 1846–48, men först 1850 skedde inflyttningen i logementen, som snart visade sig vara otjänliga. De utrymdes redan 1851 och byggdes om 1858 till lika olämpliga bostadslägenheter.

Sveriges union med Norge upplöstes formellt den 26 oktober 1905. Följande dag hissades vid en högtidlig ceremoni för första gången sedan 1814 den ”rena” svenska örlogsflaggan på kastellet.

Örlogsstationen var kvar på Skepps- och Kastellholmarna till 1969 och fram till dess fanns tjänstebostäder i kastellet. I dag används det av marinens frivilligorganisationer och Sjöofficerssällskapet. Salutbatteriet används till att hälsa besökande örlogsfartyg.

När flottan lämnade Skeppsholmen och kastellet 1990 halades örlogsflaggan för gott som man trod-

”Crusenstolpes kajuta” i Blåsuts trädgård. Kajutan var egentligen en överbyggnad till en salsslup som enligt traditionen skulle ha transporterat Magnus Jakob Crusenstolpe, som dömts för majestätsbrott, till fångenskap på Vaxholms fästning.

Kastellholmen, med kastellet, från söder. Utmed stranden syns längst till vänster Hantverkarbostället. Till höger om detta, i bildens mitt, Underofficersbostället och till höger om detta skymtar Flaggkonstapelbostället. Byggnaden längst ut på holmen, med rött tak, är kolskjulet.

de, men allmänheten kunde inte acceptera att den månghundraåriga traditionen bröts och efter några veckor hissades den tretungade flaggan på nytt. Sedan dess cyklar varje morgon en värnpliktig från Livgardesdragonernas kasern på Lidingövägen till Kastellholmen och hissar flaggan.

Kungliga nöjen och andras

Alldeles invid brofästet på Kastellholmssidan ligger en miniatyrborg i rött tegel med kärntorn, vapensköldar och en spetsig tourell.

I början på 1860-talet blev skridskoåkning omåttligt populärt bland de högre samhällsskikten i Europa och 1866 bildades Kungliga Skridskoklubben i Stockholm, men redan några år tidigare hade en "kunglig" skridskobana anlagts på isen mellan Skepps- och Kastellholmarna.

Till en början nöjde man sig med att använda ett badhus och tält för att klä om i. Med tiden ökade anspråken och 1882 byggde skridskoklubben tillsammans med Kungliga Svenska Segelsällskapet det borgliknande klubbhuset efter ritningar av Adolf Emil Melander. Skridskoklubben upphörde 1901 och huset användes därefter av KSSS till 1919. Det blev sedan musikpa-

viljong för flottans musikkår och när det nya Vasamuseet byggdes var det arkitektkontor.

Söder om kastellet, i slutningen ovanför stranden ligger det gamla flaggkonstapelbostället. Det byggdes på 1770-talet efter ritningar av Charles Apelquist som var konstruktör vid flottan, och fick sitt nuvarande utseende vid en ombyggnad 1880.

Flaggkonstapeln upplät från mitten av 1800-talet sin trädgård till servering. Ett antal "kajutor", som egentligen var överbyggnader till salsslupar från Kungliga hovjaktvarvet, som upplöstes 1850, ställdes ut i trädgården. I kajutorna kunde man ostört sitta och pokulera över punschglas och konjakstoddar.

Från början var stället en obskyr sjömanskrog, men sedan Sjöofficerssällskapet tagit över ruljangsen 1879 blev det ett populärt tillhåll för flottans officerare och vanliga stockholmare. Vårdshuset som kallades "Blåsut" upphörde 1916 när hårda spritrestriktioner drabbade landet.

Karantänshus och kolskjul

Trots sitt krigiska namn har Kastellholmen under de senaste 150 åren främst hyst bostäder. Närmast bron på holmens södra sida ligger Hantverkarbostället. Det är en lång tvåvåningsbyggnad med bottenvåning-

en av sten och övervåningen av trä. Huset ser närmast ut som en arbetarbarack vid ett norrländskt sågverk, men ruvar på en betydligt äldre historia.

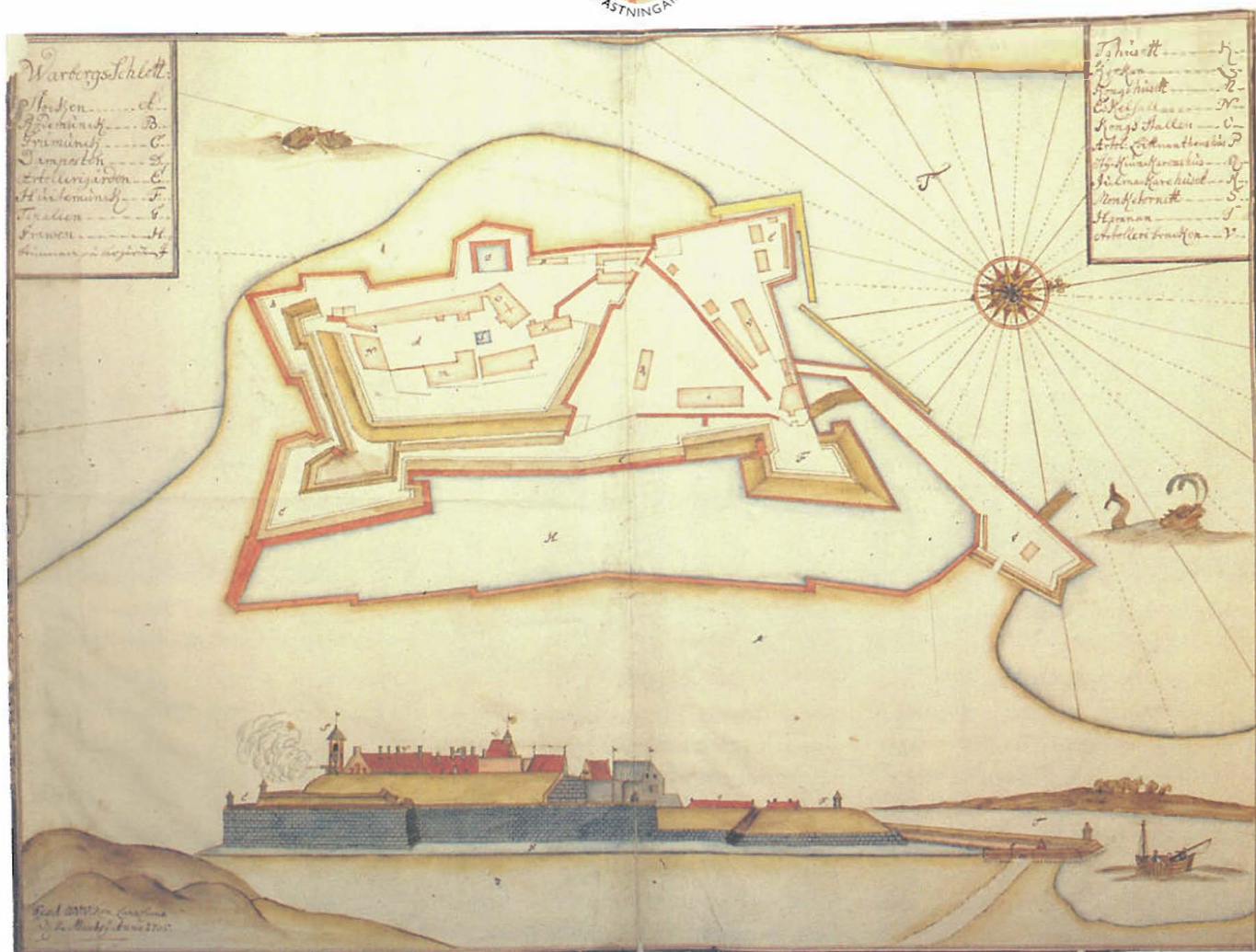
Huvuddelen av bottenvåningen byggdes 1737 som sjukhus. Den byggdes på 1789 med en övervåning av trä. Omkring 1850 blev huset Skeppsgossekasern och 1878 bostadshus för arbetare vid Örlogsvärvet.

Fortsätter man ett stycke utmed stranden finner man ytterligare ett bostadshus. Det byggdes 1855 som karantänbyggnad vid Djurhamn i Stockholms skärgård. Huset inlöstes 1858 av flottan och transporterades följande år av lastgaleasen Tärnan till Kastellholmen för att användas som kasern och sjukhus. 1867 förändrades huset till boställe för underofficerare.

De båda husen används tillsammans med flaggkonstapelbostället fortfarande som bostäder.

Längst ut på Kastellholmen ligger kolskjulet. På 1850-talet började flottan gå över till maskindrivna fartyg och 1858-59 byggdes skjulet av tegelpelare med brädfyllning. Sin oansenlighet till trots är byggnaden ett intressant monument från ångans tidevarv.

Staffan Nilsson

Varbergs Schlott. Plan och elevation av O.C. von Vicken, 1705. Krigsarkivet SFP, Varberg nr 54.

Varbergs fästning

I ett inventarium från den 17 september 1645 står skrivet: ”..och gode herrar varder gunstligen förnimmandes dedh ringa förråd på huussgerådsaker, som dee danske hafva her quarlemnad: her ähre inge bordh eller benckier, få dörrar, lååss och nycklar, som doge...”. Byggnaderna, något förfallna, stod emellertid upprätt och en svensk garnison inrättades i fästningen.

Den inre borgen eller slottet i Varberg byggdes under 1200-talets slut som ett av flera danska fästen på Västkusten. Det medeltida inslaget är därmed betydande i själva borgkärnan. Mycket av det ursprungliga

Varbergs fästning är ett arv från den danska kronan, tillfallet Sverige genom freden i Brömsebro den 13 augusti 1645.

har dock raserats genom belägringar under 1500-talet. Borgen blev beskuten bl.a. 1536 av danskarna mot tyska inkräktare, 1563 av svenskar, som också brände ner staden och åter 1569 i samband med den danska återerövringen. Det trasiga gråstensmurverket med tegellag-

ningar och brandlager i marken erinrar om dessa händelser.

Bastionsgördeln runt borgen anlades under 1500-talets sista och 1600-talets första decennier efter ritningar av den från Nederländerna härstammande danske fortifikationsingenjören och arkitekten Hans van Steenwinckel. Dessa yttre försvarsverk förstärktes sedan under 1630- och 40-talen till det utseende de hade då fästningen 1645 överläts till Sverige och ännu i huvudsak har. Vissa underhålls- och reparationsarbeten utfördes sedan under resterande delen av 1600-talet.

1711 konstaterades att fästningen var i gott skick.

1733 års fästningskommission, som undersökte behovet av fästningar för rikets försvar, ansåg inte Varbergs fästning i sig vara av någon större betydelse. Dess fördelar som bland annat en sydlig förpost till Göteborg, reträtt- och utfallshamn, goda magasinstrymmen, hyggligt skick och billigt underhåll, medförde att man inte ville föreslå en rase-ring. I stället kom fästningen att erhålla sporadiska anslag för upp-rustningsarbeten under 1700-talet. Vid början av 1800-talet tilltog sedan förfallet. 1822 avfördes fästningen från rikets fasta försvar. De yttre verken förbereddes med mineringgångar för en sprängning. De laddades emellertid aldrig av hänsyn till byggnaderna inom fästningen och närliggande stadsbebyggelse. Under 1830- och 40-talen fick staden tillstånd att till vissa byggnadsföretag hämta sten från fästningens yttermurar.

Liksom många andra äldre fästningar på 1800-talet fick även Varbergs tjäna som fängelse från 1848 till 1880. Fångarna efterträddes 1885–97 av disciplinkompaniet, som hade byggt färdigt på Karlsborgs fästning och nu i stället fick göra sin insats i Varberg.

Under början av vårt eget sekel, kring 1920 och ett tiotal år framåt, utfördes omfattande restaureringsarbeten på fästningen. Snart sagt alla yttre skalmurar är från den tiden och borgfasaderna omputsades.

En mera påtaglig händelse i vår egen tid skedde kl 10.35 den 21 februari 1974, då nära halva norra delen av kurtinmuren mellan bastionerna Vita och Grå Munkarna rasade ner i vallgraven. Den egentliga orsaken till raset kunde inte klarläggas och troligtvis var det flera faktorer som samverkade. Murpartiet återuppfördes i en för tiden signifikativ betongkonstruktion med påförstärkning och kontrollpunkter. Till detta fogades också en plan för uppföljande kontrollmätning.

Varbergs fästning förvaltas sedan 1 oktober 1993 av SFV. Inom fäst-

ningen huserar idag Varbergs museum, som med sina samlingar upptar större delen av borgen. Museet ombesörjer också guidningen inom fästningen. De märkliga kasematerna, Kockenburg kallade, i bastion Grå Munken ingår i visningen. Kockenburg med sin spiralgång liknar också det Runde Torn i Köpenhamn, fast nedstucket i jorden. I det forna fängelset drivs ett vandrarhem. Många av de inom området befintliga bostadshusen innehåller hyreslägenheter.

Terrassmuren

Kurtinmuren mellan Dammbastionen och bastionen Röda Munken, den s.k. Terrassmuren, har från och

med 1600-talet haft återkommande problem med utfallande partier av den yttre skalmuren. Den 14 september 1722 rasade kurtinmurens mittparti. 1733 var det bitar av krönet som föll ut. 1772 tvingades man mura om merparten av skalmuren.

1990 kunde det konstateras att vissa partier i skalmuren sakta rörde sig utåt, att vatten sipprade ut genom murfogar och att vallgången på insidan av Terrassmuren var vattenmättad. Alarmerade av iakttagelserna skred man till verket. Provgröpar gjordes för att studera konditionen hos den inre skalmuren, vilken visade sig vara erbarmelig. Fogbruket hade av de intelligande fuktiga massorna övergått i

Omfogning av inre skalmuren.

en krämig konsistens, utan erforderlig sammanbindande kraft. Den lilla provgropen utvecklade sig till ett stort schakt ned till berg längs hela Terrassmurens insida. Dräneringskanaler, förmodligen från 1700-talet, ytliga och utan egentlig funktion återfanns omkring en halv meter under marknivå. Hela den inre skalmuren fogades om med hydrauliskt kalkbruk, dräneringar inrättades i de lägsta svackorna i berget och de blöta massorna byttes ut mot

dränerande material. Vallgången återställdes sedan med en bankett av kullersten. Nästa steg är att under innevarande budgetår börja åtgärda den instabila yttre skalmuren.

Dammbastionen

Uppgifter förelåg om att det i denna bastion under den plana gräsytan skulle finnas ett skyddsrum från andra världskriget. Namnet i sig och äldre ritningar visade att bastionen ursprungligen innehöll en vatten-

Borggården från norr, inför kullerstensläggning och fasadblästring.

samlade cistern för fästningens behov. Provgropar och en ritning från 1944 visade läget för skyddsrummet. Man hade helt enkelt under beredskapstiden utnyttjat utrymmet i cisternen, gjutit ett betongvärm med flera mindre rum och två ingångar och täckt konstruktionen med sten från dammens sidomurar. Beslut fattades om skyddsrummets borttagande och dammens rekonstruktion, vilket utfördes med början 1992. Därmed var också problemet med dräneringen av närliggande område, samt borggården löst.

När betongkonstruktionen var avlägsnad och dammen tömd på sten- och jordmassor, visade det sig att ungefär två tredjedelar av dammens sidomurar var intakt bevarade. Felande murpartier murades åter upp och genom en iordningställd dräneringskanal står dammen nu beredd, att som förr ta emot även den nederbörd, som faller inom borggården. Samtidigt har Dammbastionen återfått en del av sitt forna utseende och innehåll.

Borggården

1961–62 hade borggårdsfasaderna senast "renoverats". Det skedde genom nedknackning av all puts ned till rått tegelmurverk. Det gällde putsen från 1930-talet såväl som äldre underliggande putslager. I stället applicerades vid detta tillfälle en stark cementshaltig slamning, vilken genom åren bidragit till att öka frys- och saltvittringsskador hos teglet.

Den f.d. kyrkan eller norra längan av borggården efter fasadblästring.

Borggården från söder efter kullerstensläggning och fasadblästring.

Det var uppenbart att denna slamning till förhindrande av fortsatt tegelvittring måste ersättas av en traditionell kalkputs, som kan fungera som ett offerskikt för den under överskådlig tid fortskridande och eljest tegelsprängande saltkristallisationen. Därtill var slamningen även utseendemässigt kulturhistoriskt och arkitektoniskt vidrig.

Sedan cementslamningen försiktigt blåstrats bort från fasaderna, framstår de nu med sitt nakna murverk. Det är en intressant upplevelse att byggnadsarkeologiskt studera detta murverk med sitt rika innehåll av olika material, sten och tegel om vartannat, tegel av vitt skilda sorter, varierande murbågar, byggnadsskarvar etc. Tyvärr ser man också skador

i teglet orsakade av 1960-talets maskinella putsnedknackning.

Det är angeläget att detta nakna tillstånd nu dokumenteras för framtida forskning om borgens byggnadshistoria. SFV har därför föranstaltat om en fotogrammetrisk uppmätning av samtliga borggårdsfasader med en noggrannhet av 1-2 cm. Det innebär att varje enskild tegelsten kommer att kunna urskiljas efter uppritningen från de fotografiska plåtarna. Den fotogrammetriska dokumentationen kompletteras också av en färgfotodokumentation, som utförs av Varbergs museum.

Under 1995 kommer sedan fasaderna att putsas med regelrätt kalkbruk för murverkets skydd och rätta

utseende. Strukturen hos putsen kommer att efterlikna den äldre putsen från tiden före 1930-talet. Putsen avfärgas sedan med en röd kulör, som har hävd inom fästningen – allt för att återge borggårdens traditionella och historiskt riktiga utseende.

Till borggårdens beklämmande utseende fram till och med 1993, bidrog starkt borggårdens beläggning med varierande grusmaterial och brunnens provisoriska gestaltning. Genom en på platsen etablerad stenläggarkurs har nu hela borggården belagts med kullersten, vilken har en gammal och utbredd tradition inom fästningen. Kullerstenen är lagd på en lägre nivå, där mindre ytor av kullersten från 1800-talet

Bastion Vita Munkens södra flank. Färdigställt bröstvärn med embrasurer.

hade återfunnits. Den är också kombinerad med storgatsten till gångstråk och dräneringsrännor, som för ytvattnet vidare genom den västra längan ut till dammen i Dammbastionen. Den kostsamma och förhållandevis känsliga stenläggningen på borggården medför att biltrafiken här kommer att behöva begränsas påtagligt.

Tillbättre överensstämmelse med det nygamla och angenäma utseendet borggården nu återfår kommer också brunnsöverbygganden att gestaltningsmässigt lyftas från sin provisoriska karaktär. Till ledning för den nya överbyggnaden ligger en förslagsritning från år 1805.

Bastion Vita Munken

Närmast öster om entrévalvet till fästningen ligger bastionen Vita Munken. Bastionen har länge varit stängd för allmänheten p.g.a ofullständiga inre återställningsarbeten.

Våren 1990 uppmärksammades sättningsprickor i konstruktionen. Det var inte möjligt att avgöra när sprickorna uppkommit, d.v.s. när sättningen initierats, men det stod klart att den fortskred. Genom kartering av sprickornas förekomst och riktning kunde sättningsområdet

karteras till bastionens kärnparti. Kartläggningen av sättningen visade att skadorna måste bero på förändringar i grundförhållandena. Provgropsgrävning vidtogs därför.

Först konstaterades att vissa murpartier inte grundlagts på annat än packad jord. Efter mera omfattande och djupgående provgropar centralt i bastionen, stod det klart att även kärnpartiet uppförts på samma typ av grund, naturligt packad sand och jord. Denna grund hade komprimerats ytterligare, sannolikt genom vattengenomströmning så att det bildats en upp till 20 cm hög luftficka mellan "grund" och murfot. Den avspruckna centrala delen hängde alltså bokstavligen på omgivande fast konstruktion.

En förhållandevis okonventionell åtgärd fick lösa stabiliseringsproblemet. I luftfickan under murfoten pressades hydrauliskt kalkbruk tillsammans med skolsten in till full mättnad. För uppsikt över eventuell fortsatt urlakning av grunden har en provgrop lämnats öppen och inspektionsbar.

När konstruktionen kunde bedömas vara tillräckligt stabil kunde problemet med täckningen åtgärdas. En befintlig äldre täckskiva av

betong schaktades fram och täcktes tillsammans med omgivande partier av bastionen med en tätningsduk.

I samband med återställandet av massorna på bastionen har valts att rekonstruera vallslutning och bröstvärn med embrasurer till sitt 1700-talsutseende. Det ger, när allt inom kort är färdigställt, en idag sällsynt möjlighet att kroppsligt uppleva skyddet bakom ett regelrätt bröstvärn. Vidare har bastionen genom dessa åtgärder fått en påtaglig ansiktslyftning.

Invändigt i bastionen kommer arbetena att fortsättas med målsättningen att allmänheten inom en snar framtid skall kunna släppas in och därifrån vidare upp på hjässan av bastionen. Golvet skall beläggas med kullersten. Väggarna skall återfå sin ursprungliga putsbeklädnad. Corps de gardet, den f.d. vaktlokalen, alldeles intill entréporten skall återställas med bjälklag och kommunikationstrappa. Här avses på sikt de besökande till fästningen kunna få en första information om det bygnadsverk de besöker – orientering om aktuella arbeten, vägledning och historisk beskrivning.

*Kenneth von Kartaschew
specialist militära byggnader*

Boken finns att få på bibliotek, museer och turistbyråer. Fastighetsverkets hyresgäster kan också – från mitten av april – få exemplar gratis via sin kontaktperson på SFV.

Vad i Sverige är egentligen svenskt? Var har vi hämtat inspirationen? Vem har gett influenserna till byggnadsverk, uppfinningar och traditioner?

Allt vi kan se och besöka har en historia. I *Upptäcktsresan 95* berättas om sevärdheter i Sverige ur perspektivet omvärldspåverkan. Från varje län presenteras besöksmål och företeelser utifrån tio ämnesområden, som i bokens början beskrivs av varsin namnkunnig skribent.

De tio artiklarna tillsammans med nära 300 beskrivningar av besöksmål på tillsammans över 130 sidor,

är en rik källa att ösa ur inför planeringen av sommarresan.

Bland andra skriver JOHN CHRISPINSSON om Den svenska modellen, förre ÖB BENGT GUSTAFSSON om Kanoner, kulor och krut, HERMAN LINDQVIST om Kungliga strövtåg, CARL-JAN GRANQVIST om MatSveriges intåg i Europa och ANNBRIIT GRÜNEWALD om Brott och straff.

Upptäcktsresan är både rolig och

lärorik läsning om det Sverige som formats av invandring och av svenskar på resa i öster- och västerled.

Boken har tillkommit i samarbete mellan Länsmuseerna, Riksantikvarieämbetet och Statens fastighetsverk. Huvudsponsor är Penninglotteriet.

Rättelse. I förra numret av SFV-Kulturvärden fanns på sidan 18 en bild, som av bildtexten kunde uppfattas visa Arnémuseum i Stockholm. Bilden visar den västra flygeln i Artillerigården vid Riddargatan, d.v.s. själva museibygnaden, och inte tyghuset.

Vårstädning på Operan

Konungens salong i Operahuset med väggmålningar av prins Eugen.

motiv från gustaviansk tid.

Drottningens rum är ett litet rokokorum i blekt äppelgrönt och vitt. Rummet är nästan kvadratisk. På väggarna finns fält med grönt siden som tyvärr

Under våren utför Fastighetsverket en översyn och rengöring av de kungliga utrymmena i Operahuset. De kungliga rummen är en sällsamt orörd praktmiljö från 1800-talets slut, utformad som en hyllning till Oscar II och hans ätt.

Vid Strömgatan ligger entrén med konungens vestibul och därifrån leder ett magnifikt trapphus till den kungliga våningen som ligger i samma plan som första raden. Själva trappan är av vit norsk marmor med balustrader av svart norsk grand antique och rödaktig italiensk saracolin. Väggarna är utförda i ljusgrön smaltostuck med svarta ramar. Smaltostuck är en marmorimitation av gips och marmormjöl.

Trappan slutar i ett vilplan där kopplade pilastrar av mörkgrön cementstuck bär upp ett oerhört rikt dekorerat stucktak. Mellan pilastrarna finns Oscar II:s namnchiffer och

det Bernadotteska vapnet. Tre höga fönster ger rikligt med dagsljus.

Från vilplanet leder en dörr, krönt av kungliga kronor och Oscar II:s namnchiffer, till ett kapprum från vilket man når hovlogen, den kungliga logen, drottningens rum och den kungliga foajen.

Den kungliga foajen, eller konungens salong, är ett rikt dekorerat avlångt rum. Den ena långväggen har fönster medan den andra har väggfasta speglar och tre stora landskapsmålningar av prins Eugen. Mellan fönster och målningar är väggarna klädda med paneler i vitt och guld.

Taket är tunnvalvt och dekorerat med sju stycken målningar av Georg Pauli, den mellersta och största visar genier som bär upp en sköld med Oscar II:s namnchiffer över vilken unionsflaggan vajar. De övriga målningarna har bland annat

skadats av dagsljuset och måste ersättas. I rummet finns också en öppen spis av vit norsk marmor som döljer värmeledningen.

Det norska inslaget är inte så förvånande. Norge och Sverige var fortfarande i union då Operan byggdes 1891–98. De hundraåriga rummen behöver en översyn och rengöring. Hur detta ska genomföras har ingående diskuterats med Riksantikvarieämbetet. Prov har utförts på platsen för att finna de lämpligaste och skonsammaste metoderna. På några ytor finns skador som behöver åtgärdas och vissa partier måste renoveringsmålas. Det är ett grannliga arbete att hitta en färg och en kulör som stämmer överens med de mycket vackra sidenmatta oljefärgsytorna i rummen. Tidigare bättringsförsök har inte åldrats på ett tillfredsställande sätt.

Birgitta von Haslingen